

Gözetim Kavramı ve Sosyal Medyada Gözetimin İçselleştirilmesi

The Concept of Surveillance and Internalization of Surveillance in Social Media

ÖZET

İnsanlığın var oluşundan bu yana var olan gözetim, tarihsel süreç içerisinde panoptikondan başlayarak, sinoptikon ve günümüzdeki haliyle omnioptikona dönüşmüş durumdadır. Gözetim içinde bulunduğumuz yüzyılda teknolojik olanakların gelişmesiyle birlikte etki alanını daha da genişletmiş durumdadır. Dijital ortamlara ulaşılabilirliğin artması neticesinde kullanıcıların daha çok beğenilmek ve daha çok takip edilmek adına özel yaşamlarını bu platformlar aracılığıyla diğer insanlara sunması gözetimi kaçınılmaz hale getirmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda gözetim iktidarların yönetilenleri kontrol altında tutmak için kullandıkları bir araç olmaktan öte, herkesin rahatlıkla kullanabildiği ve herkesin herkesi gözetlediği bir konumda yer almaktadır. Bu sayede kullanıcılar profil sayfaları, paylaştıkları fotoğraflar ve yazılar ile hem gözetleyebilir hem de gözetlenebilir hale gelmişlerdir. Gözetleme davranışının günümüzde bireyler arasında bir sosyal etkileşim türü haline geldiğini söylemek mümkündür. Birey yeni kamusal alanda sanal olarak kendini var ederken, başkalarına kendisini gözetleme iznini gönüllü olarak vermekte, karşılığında da psikolojik tatmin sağlamaktadır. Sosyal medya günümüzde iletişimin ön planda olduğu bir mecradan çok görmenin ve teşhirin öne çıktığı bir zemine doğru kayarken, bireylerin alışkanlıklarını ve mahremiyet algılarını değiştirip dönüştürmektedir. Bu haliyle gözetimin bir çeşit var olma biçimi olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Çalışmada modernizmden postmodernizme gözetim toplumunun geçirdiği dönüşüm, gözetim konusunda ortaya çıkan yeni kavramlar kurumsal olarak ele alınarak, sosyal medyanın gözetim olgusunun dönüşümündeki etkisi sorgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Gözetim Toplumu, Sosyal Medya.

ABSTRACT

Surveillance, which has existed since the existence of humanity, has changed from the panopticon to the synopticon and omniopticon in its current form in the historical process. Surveillance has expanded its sphere of influence with the development of technological possibilities in the current century. As a result of the increase in accessibility to digital environments, it has become inevitable for users to present their private lives to other people through these platforms in order to be liked and followed more. In the current century, surveillance is more than a tool used by the powers to keep the governed under control, it is in a position that everyone can easily use and where everyone watches everyone. In this way, users have become both observable and observable with their profile pages, photos and articles they share. It is possible to say that surveillance behavior has become a type of social interaction between individuals today. While the individual virtualizes herself/himself in the new public space, she voluntarily gives permission to others to spy on her, and in return she provides psychological satisfaction. While social media is shifting from a medium where communication is at the forefront to a ground where vision and display are prominent, it changes and transforms the habits and privacy perceptions of individuals. As such, we can say that surveillance emerges as a form of existence. In the study, the transformation of the surveillance society from modernism to postmodernism, the new concepts that emerged in the field of surveillance were handled institutionally, and the effect of social media on the transformation of the surveillance phenomenon was tried to be questioned.

Keywords: Surveillance, Surveillance Society, Social Media

GİRİŞ

Gözetim; sadece yaşadığımız çağa özgü bir kavram olmayıp, insanlığın varoluşuyla birlikte gündeme gelmiştir. Gözetimi sadece sosyal yaşamın devamını sağlayarak, tehlikeleri önlemek için kullanılan bir araç olarak görmek gözetim olgusunun mahiyetini anlama noktasında yetersiz kalmaktadır. Teknolojik olanakların gelişmesiyle birlikte gözetim daha geniş bir boyutta ve elektronik bir şekilde dönüşmüş durumdadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda gözetim iktidarların yönetilenleri kontrol altında tutmak için kullandıkları bir araç olmaktan öte, herkesin rahatlıkla kullanabildiği ve herkesin herkesi gözetlediği bir konumda yer almaktadır. Böyle bir ortamda özellikle sosyal paylaşım ağlarının yaygınlaşmasıyla birlikte mahremiyet denilen olgunun sınırları da ortadan kalkmaya başlamıştır. Bireyler sosyal medyada yaptıkları paylaşımlar aracılığıyla kendi hayatlarını gönüllü olarak teşhir etmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca bir güç ve iktidar aracı olarak görülen gözetim olgusu panoptikondan başlayarak zaman içerisinde Süper-panoptikon, Sinoptikon, Omnioptikon gibi pek çok kavrama dönüşmüş durumdadır. Panoptikon yapısında az olan bireyler çok olanları, Sinoptikondaysa çok olanlar az olanları gözetlerken internet teknolojisi ile birlikte oluşan Omnioptikonda herkes herkesi gözetlemekte ve takip etmektedir. İnternet teknolojisiyle birlikte zaman ve mekan ortadan kalkarken, herkes herkesi gözetleme şansına sahip durumdadır. İnsanların kişisel bilgilerinin ve

Seçil Utma¹

How to Cite This Article

Utma, S. (2023). "Gözetim Kavramı ve Sosyal Medyada Gözetimin İçselleştirilmesi", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 9(61):2276-2283. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.66357>

Arrival: 14 October 2022

Published: 28 February 2023

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹ Dr.Öğr. Üyesi., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Atça Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, Türkiye

alışkanlıklarının internet aracılığıyla kaydedildiği günümüzde insanlar nasıl, ne zaman ve ne şekilde izlendiklerinin farkında olmadan kendileriyle ilgili paylaşımlar yapmakta ve gönüllü bir şekilde gözetimi kabul etmektedirler.

Günümüzde gözetimin bu kadar yaygınlaşmasında en önemli etmen internet ve yeni medya ortamıdır. Bu ağların en popülerleri ve gözetimin en aleni olarak yapıldığı mecra ise sosyal paylaşım platformlarıdır. Sanal ortamlar başkalarını gözetlemek ve onlar hakkında bilgi edinmek isteyen kişiler için ideal bir ortam oluşturmaktadır. Bu sayede kullanıcılar profil sayfaları, paylaştıkları fotoğraflar ve yazılar ile hem gözetleyebilir hem de gözetlenebilir hale gelmişlerdir. Gözetleme davranışının günümüzde bireyler arasında bir sosyal etkileşim türü haline geldiğini söylemek mümkündür. Birey yeni kamusal alanda sanal olarak kendini var ederken, başkalarına kendisini gözetleme iznini gönüllü olarak vermekte, karşılığında da psikolojik tatmin sağlamaktadır

Yeni teknolojilerin insan hayatında daha çok görünür olmasıyla birlikte insanlar varlıklarını adeta sosyal medyadaki görünürlükleri üzerinden inşa etmeye başlamışlardır. Sosyal medya günümüzde iletişimin ön planda olduğu bir mecradan çok görmenin ve teşhirin öne çıktığı bir zemine doğru kayarken, bireylerin alışkanlıklarını ve mahremiyet algılarını değiştirip dönüştürmektedir.. Bu haliyle gözetimin bir çeşit var olma biçimi olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

GÖZETİM KAVRAMI

Geçmişten günümüze iktidarların en işlevsel denetim aracı olarak görülen gözetim olgusunun kökeni insanlık tarihi kadar eskiye uzanmaktadır. İlk kez 1985 yılında Prof.Gary T.Marx'ın The Futurist dergisinde yayınlanan bir makalesinde ele alınan 'Gözetim Toplumu' kavramı ile konu araştırılmaya değer görülmüştür (Karahisar,2014: 223). Görmek ve görülmek üzere temellendirilen bir sistemi ifade eden gözetim toplumunun oluşumunda medya önemli bir rol oynamaktadır.

Türk Dil Kurumuna göre gözetim; "görme işi, nezaret, himaye, hukukta gözaltına alma" olarak ifade edilmektedir. Gözetimin türetildiği "gözetmek" fiili genel olarak "korumak, bakmak, özen göstermek, önem vermek, göz önünde bulundurmamak, kollamak ve dikkate almak" gibi anlamlara sahiptir (sözlük.gov.tr, 2019). Roger Clarke gözetim kavramını "bir kişinin hareketlerini yakından takip etmek, kişi veya grupların iletişim ve eylemlerinin sistematik olarak izlenmesi" olarak tanımlamaktadır (rogerclarke.com, 2019).

Gözetim olgusunu kapitalist düzen içerisinde iktidar ilişkilerini biçimlendiren bir olgu olarak değerlendiren Habermas'a (2002) göre, gözetim toplumu içerisinde hem kamusal hem de özel alanın gizliliği tehdit altında olup, her türlü enformasyon iktidarın bilgisine sunulma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bauman ve Lyon'a göre (2013: 7) modern dünyanın günlük pratiklerinden biri haline gelen gözetim, gelişen teknoloji sayesinde her geçen gün artarken, bu olgunun meşrulaştırılarak içselleştirilmesine yol açmaktadır.

Gözetim kavramı sadece yaşadığımız çağa özgü bir kavram olmayıp, insanlığın varoluşuyla birlikte gündeme gelmiştir. Geçmişten günümüze insanlar merak ettikleri için, kontrol etmek için ya da güvenlik sağlamak amacıyla birbirlerini izlemişlerdir. Antik çağda yönetici konumunda olanların vatandaşlarını denetim altında tutmak amacıyla göç, askerlik hizmeti, vergi gibi nedenlerle kayıt altına alarak kontrol etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu dönemde etkin ve tüm halkı kapsayan bir gözetim faaliyetinden söz etmek mümkün değildir (Ak, 2013: 382-383). 19.yüzyılın sonlarından itibaren teknolojinin gelişimiyle birlikte gözetim olgusunun mahiyetinde de değişim gözlenmiş, gözetim; devletin halkını ya da diğer devletleri gözetlemesi bağlamında yaygınlık kazanmıştır. Teknolojik olanaklar yeni gözetim araçlarını yaratırken, kitlesel gözetimi daha kolay ve yaygın hale getirmiştir. İktidar sahipleri toplumu kontrol altında bulundurarak güç kazanmak adına kitlesel gözetimi gerçekleştirirken, ticari şirketler daha fazla maddi kazanç elde etmek amacıyla gözetleme eyleminde bulunmaktadır. Artık daha fazla nasıl tüketim yapılabileceğinin çözümü önem kazanırken, bireyler bir sosyal ağa üye olurken kabul ettikleri sözleşmeler ile tüm bilgilerini sosyal ağ kullanıcılarına sunmaktadır (Erdal,2013: 65). Gözetim; gelişen yeni yöntemlerle her geçen gün daha fazla uygulama alanı bulurken; kimlik kontrollerinden parmak izi ve veri tabanlarına, internette izleme programlarından cep telefonlarının dinlenmesine kadar bireylerin günlük yaşam pratiklerinde daha fazla yer almaktadır (Özger,2016:6).

Gözetimi sadece sosyal yaşamın devamını sağlayarak, tehlikeleri önlemek için kullanılan bir araç olarak görmek gözetim olgusunun mahiyetini anlama noktasında yetersiz kalmaktadır Teknolojik olanakların gelişmesiyle birlikte gözetim daha geniş bir boyutta ve elektronik bir şekle dönüşmüş durumdadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda gözetim iktidarların yönetilenleri kontrol altında tutmak için kullandıkları bir araç olmaktan öte, herkesin rahatlıkla kullanabildiği ve herkesin herkesi gözetlediği bir konumda yer almaktadır. Böyle bir ortamda özellikle sosyal paylaşım ağlarının yaygınlaşmasıyla birlikte mahremiyet denilen olgunun sınırları da ortadan kalkmaya başlamıştır. Bireyler sosyal medyada yaptıkları paylaşımlar aracılığıyla kendi hayatlarını gönüllü olarak teşhir etmektedir. Günümüzde yeni medya olanaklarının yanında kamera teknolojileri, elektronik takip sistemlerindeki gelişmeler neticesinde gözetim çok daha kolay ve geniş kapsamlı olarak uygulama olanağı bulmaktadır.

Gözetim pratiklerinin modernizm ile birlikte ortaya çıktığını ve bu olguya yönelik eleştirilerin de aynı döneme rastladığı görülmektedir. Okmeydan'ın (2017: 46) belirttiği gibi, "Modernizm ile birlikte ele alınmaya başlanan gözetim kavramını tanımlamada kullanılan panoptik bakış açısının postmodernist dönemde yetersiz kaldığı görülmektedir. Modernizmde baskıya dayanan gözetim pratikleri postmodernizm ile birlikte bireylerin gönüllü olarak gözetlenmeyi kabul ettikleri bir döneme evrilmiş durumdadır". Bireyler gözetlenmeyi kendi mahremiyetlerinden feragat etme pahasına kendi rızaları ile kabul etmekte, bundan da mutluluk duymaktadırlar. Teknik olanakların zirveye ulaştığı postmodern dönemle birlikte gözetim pratikleri daha kolay uygulanabilir nitelik kazanırken, bireye adeta saklanacak, yalnız kalacak bir alanı imkansız hale getirmiştir. İnternet tabanlı işleyen gözetim teknolojileri güvenlik, alışveriş, sosyalleşme gibi getirileri olan sistem karşılığında, tüm bilgilerimizi onun gözetimine sunmamızı istemektedir. Gözetim modernizm ve postmodernizmde farklı açılardan ele alınsa da, egemen ideolojinin kendi hegemonyasını devam ettirmeye yönelik bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca bir güç ve iktidar aracı olarak görülen gözetim olgusu panoptikondan başlayarak zaman içerisinde Süper-panoptikon, Sinoptikon, Omniptikon gibi pek çok kavrama dönüşmüş durumdadır.

Tarihsel Süreçte Gözetim Olgusunun Dönüşümü

Literatürde gözetim ile ilgili yer alan kavramsal ifadeler, gözetimin alt dallarına işaret eden çalışma alanları ile ilgilidir. Okmeydan'ın (2017: 62) ifadesiyle, "Modernizmde, panoptikon ile karşımıza çıkan yerel gözetim pratiklerinin; postmodernizm ile birlikte yerini, küresel ölçekte elektronik gözetimi mümkün kılan sinoptikon ve omniptikona bıraktığı görülmektedir. Günümüzde yaşamımız farklı izleme teknolojileri ve gözetim teknikleri ile denetim altında tutulmakta olup; bireyler bu denetime gönüllü olarak katılmaktadır". Kitle iletişim araçlarının gelişimi ile birlikte azınlığın çoğunluğu gözetlediği Panoptikon modelinden çoğunluğun azınlığı gözetlediği Sinoptikon modeline geçilmiş, internetin yaygınlaşması ile herkesin herkesi gözetlediği Süperpanoptikon modeline doğru bir dönüşüm yaşanmıştır (Korkmazcan, 2019:1). Panoptikonda görülen zorlamaya dayalı gözetim, omniptikonda içten gelen gönüllü gözetime dönüşmüştür (Okmeydan, 2017: 47). Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler birçok paradigmayı değiştirip dönüştürürken, gözetim olgusunun da niteliğinin değişmesinde önemli rol oynamıştır.

Gözetim toplumunun ortaya çıkışı ve iktidar arasındaki ilişki, Foucault'nun 1975 yılında yayımladığı 'Hapishanenin Doğuşu' isimli kitabında panoptikon metaforuna dayandırılarak açıklanmıştır. Foucault'ya göre panoptikon bakış açısı, iktidarın otoritesini sürdürmesinin temel aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Mattelart,2012:14). Foucault'nun ifadesiyle gözetim; hapishanelerden işletmelere, okullardan hastanelere kadar toplumsal yaşamın bütünüyle içinde yer almakta olup, egemen güçlerin kendi iktidarlarını devam ettirmesinin önemli bir aracıdır. Denetime, hapishanedeki mahkûmların "görünmeyen gözler tarafından gözetlenmesi" biçiminde yeni bir anlam kazandıran Panoptikon; denetleyen kişi ya da otoritenin görünmezliği ilkesine dayanmaktadır (Köse, 2011: 202-203). Panoptikonda arzulanan durum, gözetim altında olan kişinin her daim gözetlendiği kanısında olması, gözetlenip gözetlenmediğinden tam olarak emin olamaması dolayısıyla hep gözetlendiğini düşünmesidir (Bentham, 2008: 13).

Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte gündeme gelen sinoptikon bakış açısında bireyler buldukları mekandan kopmadan, siber mekana çekilerek başkalarının hayatını gözetim altında tutabilmektedir (Toktaş vd., 2012:33). Sinoptikon bakış açısında teknolojik olanakların gelişmesiyle birlikte büyük halk kitleleri azınlıkta olan belirli bir zümreyi (sanatçılar, futbolcular, siyasetçiler vb.) izleme şansına kavuşurken, gönüllük esasına dayalı bu izlem gözetime yeni bir boyut kazandırmaktadır (Öztürk, 2013: 149). Özellikle günümüzün popüler yarışma programları, şovlar, diziler ve filmler; azınlığın, seyirciler tarafından sürekli gözetlenmesini mümkün kılarak sinoptikon örnekleri arasındaki yerini almaktadır. Panoptikondaki sürekli gözetimden farklı olarak sinoptikonda baskı ve zorlama olmadan eğlence vaadiyle gerçekleşen bir gözetleme durumu söz konusu olmaktadır.

David Lyon (2013) tarafından geliştirilen ve bilgisayar veri tabanları ve bilgisayar sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilen gözetimi ifade eden Süperpanoptikon kavramı ise, panoptikon kavramını salt hapishane boyutundan çıkarmaktadır. Bu gözetim türünde sadece mahkûmlar değil, toplumun kendisi gözetimin nesnesi haline gelmiş durumdadır. İnternette gezindiğimiz yerlerin karşımıza reklam olarak çıkması, YouTube gibi uygulamaların müzik zevkimize göre şarkı seçmesi, süperpanoptikonun gündelik hayattaki örnekleri arasında yer almaktadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde sosyal ağların yaygınlık kazanması sinoptikon kavramının gözetim pratiklerini açıklamada yetersiz bırakırken, karşılıklı gözetimi ifade eden omniptikon kavramının gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu terim ilk kez hukuk profesörü Jeffrey Rosen'ın 2004 tarihli Çıplak Kalabalık isimli kitabında herkesin herkesi, her an ve her yerde gözetlemesi anlamında ilk kez kullanılmıştır (Sprague, 2007: 2). Omniptikon, Rosen'a (2004) göre; internet çağında herhangi bir zaman diliminde, kimin izleyen ya da izlenen olduğunu bilmeyen bir çoğunluğun, birbirlerini sürekli gözetlemesine olanak vermektedir. Omniptikon bu niteliği ile gönüllü gözetim

üzerinden inşa edilen yeni bir toplumsal kültüre işaret ederken, bireysel rızaya dayalı gözetimin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Panoptikondaki iktidarın görünmeyen ama bilinen varlığına karşın; omniptikondaki iktidar, artık görünmemekte denetim işlevini hedonizm ve eğlencenin arkasına saklayarak iktidarın varlığını gizleyerek sürdürmesine yardımcı olmaktadır. Karşılıklı gözetimi olanaklı kılan omniptikon iktidara yeni denetim pratikleri kazandırırken, görüntüler üzerinden statü ve prestij kazanmak isteyen ve bundan haz alan kitlelere fırsatlar sunmaktadır.

Omnipitikon ortamında gerçekleşen gözetim pratikleri şirketler, kamu kurumları ve sosyal paylaşım ağ kullanıcıları tarafından farklı amaçlar ile kullanılabilir. Şirketler teknolojik olanakları gelir elde etmek için kullanırken, kamu kurumlarının toplumsal denetim amacıyla bireyleri gözetledikleri görülmektedir. Akıllı telefonlar, kapalı sistem kameralar gibi birçok araç şirketlere ve devlete veri sağlamakta, kişiler çoğunlukla bu verilerin toplandığından haberdar olmamaktadır. Bireyler kendileriyle ilgili her şeyi sosyal paylaşım sitelerinde paylaşarak daha çok görünmek istemekte, bu uğurda gönüllü olarak kendilerini gözetim çarkının içerisine sokmaktadır.

Panoptikonda azınlığın çoğunluğu izlemesi durumu söz konusuysen, sinoptikonda tam tersi olarak çoğunluğun azınlığı izlediği görülmektedir. Omnipitonda kişi gözetlenmeye istekli olduğu ve bu durumdan haz aldığı için gözetimi önemsememekte, fark etmesi durumunda ise önemsememektedir. Burada panoptikondan farklı olarak görünür olmaktan memnun olma ve rıza dahilinde bir gözetim söz konusudur (Okmeydan,2017:47). Sosyal paylaşım sitelerini kullanan kişiler sanal ortamda sosyalleşme, arkadaşlık kurma, iş bulma gibi nedenlerle kendi yaşamlarıyla ilgili tüm bilgileri başkalarının veya bazı kurumların görmesine imkan verecek şekilde paylaşırken benzer şekilde başka kullanıcıları izlemektedir (Kalaman, 2019:576).

Panoptikon yapısında az olan bireyler çok olanları, Sinoptikondaysa çok olanlar az olanları gözetlerken internet teknolojisi ile birlikte oluşan Omnipitonda herkes herkesi gözetlemekte ve takip etmektedir. İnternet teknolojiyle birlikte zaman ve mekan ortadan kalkarken, herkes herkesi gözetleme şansına sahip durumdadır. İnsanların kişisel bilgilerinin ve alışkanlıklarının internet aracılığıyla kaydedildiği günümüzde insanlar nasıl, ne zaman ve ne şekilde izlendiklerinin farkında olmadan kendileriyle ilgili paylaşımlar yapmakta ve gönüllü bir şekilde gözetimi kabul etmektedirler.

SOSYAL MEDYADA GÖZETİM OLGUSU

Günümüzde gelişen teknoloji sayesinde sosyal ağlar, internet, yeni medya gibi birçok yeni kavram literatüre kazandırılmıştır Yeni iletişim araçları eski iletişim ortamlarının üzerine inşa edilmiş olup, burada sözü edilen iletişimin çift yönlülüğüne vurgu yapmaktadır (Tokgöz, 2011: 36-37). Sosyal medya; internet aracılığıyla insanların birbirleriyle iletişime geçerek, mesaj, ses ve görüntü gibi materyalleri paylaştıkları bir dijital ortam olarak karşımıza çıkmaktadır. (Vural & Bat, 2010). İçinde bulunduğumuz çağda sosyal ağlar hayatımızın her alanına yayılmış olup, dünyanın her yerinde insanlar sosyal medya profillerine girmediklerinde kendilerini ciddi bir yoksunluk içerisinde hissettiklerini ifade etmektedirler (Dijk,2018: 12-13).

Günümüzde bireyler internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte birçok amaçla sosyal medya platformlarında yer almaktadır. Sosyalleşme pratiklerine ortam sağlaması nedeniyle çok sayıda insan tarafından kullanılan dijital platformlar üzerinde yapılan her işlem kayıt altına alınarak bu veriler depolanmaktadır. Web sitelerinde, telefon/tabletlerde yer alan mobil uygulamalarda aktif olarak kullanım sağlayan bireyler, birçok alanda gözetlenmektedir. İnternet aracılığıyla aktif olunan platformlarda, yaptığımız her tıklama, beğendiğimiz her gönderi, izlediğimiz her video kayıt altına alınmakta ve bu kayıtlar depolanmaktadır. Buna Lyon, 'gözetim asemblajı' adını vermekte ve bireylere ait verilerin yalnızca bireylerarası değil uluslararası dolaşımında bulunduğunu belirtmektedir (Lyon, 2013:17).

Günümüzde gözetimin bu kadar yaygınlaşmasında en önemli etmen internet ve yeni medya ortamıdır. Bu ağların en popülerleri ve gözetimin en aleni olarak yapıldığı mecra ise sosyal paylaşım platformlarıdır. Sanal ortamlar başkalarını gözetlemek ve onlar hakkında bilgi edinmek isteyen kişiler için ideal bir ortam oluşturmaktadır. Bu sayede kullanıcılar profil sayfaları, paylaştıkları fotoğraflar ve yazılar ile hem gözetleyebilir hem de gözetlenebilir hale gelmişlerdir. Gözetleme davranışının günümüzde bireyler arasında bir sosyal etkileşim türü haline geldiğini söylemek mümkündür.

Teknolojiyle birlikte hayatımıza giren sosyal medya platformlarında bireylerin gündelik yaşamlarından siyasi görüşlerine, iş yaşamlarına kadar hayatlarının her alanına ilişkin ipuçları sunan paylaşımlar gözetleme ve güvenlikle ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Teknolojinin getirdiği olanaklar sayesinde bireylerin birbirlerini rahatlıklara izleyebilecekleri bir atmosferin oluştuğu görülmektedir (Dijk,2018; Chayko,2018; Castells,2016).

Türk ve Demirci (2016), sosyal ağlarda yapılan paylaşımlar ve gözetleme arasında bir bağ olduğunu belirtmektedir: "Yeni kamusal alan olan sosyal ağlar, daha özgür bir ortam sunmakta, gözetleme (merak) ve gözetlenme (beğeni)

kültürünün kullanıcılarına daha çok ötekine ulaşma daha çok gözetleme imkânı vermektedir. Bireyler, sosyal medyanın onlara sunduğu özgür ortamda, kendi gibi olan diğerlerinin paylaşımlarındaki özgürlüğü ve mahremiyetinin dönüşümünü görmesiyle hem merak tatmini sağlamakta hem de gündelik yaşamda toplumsal baskıdan kendini soyutladığı oranda yabancılarla paylaşmaktan çekindiği bilgi ve görüntüleri takipçileri ile gönüllü olarak paylaşarak kendini tek ve biricik olarak kurmaktadır. Beğenilme, gözetleme ve gözetlenme sanal dünyanın temelini oluşturmaktadır. Bireyler; yaptıkları paylaşımlarına aldıkları olumlu tepkiler, beğeni ve takipçi sayısı ile doğru orantılı olarak kendi değerini ölçmektedirler.”

Sosyal medya insanların başkaları tarafından görülmeleri, gözetlenmeleri ve gözetlemeleri için tasarlanmıştır (Chayko,2018: 88-93). Lyon ve Bauman (2018) yeni gözetim pratiklerinin zorlama olmadan eğlenceye ve tüketime dayalı olarak gerçekleştiğini ve insanların bu sürece kendilerine sunulan sosyal ödüller karşılığında kendi özgürlüklerini göz ardı ederek gönüllü bir biçimde katıldıklarını ifade etmektedir. Onlara göre tüketicinin cazibesine kapılan insanlar için gönüllü bir kölelik durumu söz konusudur. Dijital alandaki gözetimle birlikte mahremiyetin yitirildiğine vurgu yapan Bauman, çevrimiçi ilişkilerin giderek yüz yüze iletişimin yerini alacağını altını çizmektedir (Bauman & Lyon,2018). Ona göre insanlar dijital platformlarda sosyal ödülleri toplamak adına mahrem mekanlarını görünür kılma çabasına girmektedirler (Bauman & Lyon, 2018). Sosyal platformlarda arkadaşlık bağı kurmaktan iş arayışına, sosyalleşmekten yeni sosyal aktiviteler edinmeye kadar birçok imkana kolayca erişen bireyler sosyal ağlar üzerinden bu ve buna benzer ödülleri toplamakta, bu da sanal ortamların kullanıcılar için cazip bir yer haline gelmesine olanak sunmaktadır. Mahremiyetin sosyal medya ortamlarda dönüşüme uğradığını belirten Dijk (2018), özellikle gençler için bu platformların kimlik inşası sürecinde etkili olduğunu ifade etmektedir.

Sosyal medyada yaşanan pratikleri ilgi ekonomisi kavramıyla birlikte ele alan Chayko’ya (2018:81-90) göre, sosyal medya kullanıcıları yeni medya ortamlarında ilgi görme arayışının peşinden gitmektedirler. Sosyal platformlara yüklenen her bir fotoğraf, resim, metin ilgi görmenin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabul görme, sevilme gibi ihtiyaçlarını sanal ortamlarda karşılamaya çalışan bireyler bu doğrultuda gönüllü olarak kendi profillerini gözetime açmaktadırlar. Chul Han (2017:10- 25) ‘şeffaflık terörü’ kavramıyla bireylerin sanal ortamlarda mahremiyetlerini yitirdiklerini belirterek, sosyal ağların olumsuz yönlerine vurgu yapmaktadır.

Sosyal medya üzerinden gerçekleşen gözetim pratikleri noktasında veri madenciliği, kişiselleştirilmiş veri gibi bir takım kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Sermayesini büyütme isteyen firmalar bireylerin satın alma kararlarını tesadüflere bırakmak istememekte bu amaçla da tüketicilerini yönlendirmek için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır (Ritzer,2016: 59-63). Sosyal ağların en önemli gelir kaynağı reklamlar olması nedeniyle kullanıcıların verileri işlenerek şirketlere satılmakta ve bundan gelir elde edilmektedir. Gözetimin örtük bir şekilde gerçekleştiği bu ortamda birçok sosyal ağ kullanıcısı bu tip sitelere üye olurken uzun metinleri çoğu zaman okumadan onaylayıp geçmektedir. Sosyal platformlarda veri madenciliği aracılığıyla çevrimiçi ayak izleri kategorize edilerek, her bir kullanıcının etkileneceği ürünler belirlenmekte ve bunlar sosyal medyada karşılıklarına reklam olarak çıkartılmaktadır. Kişiselleştirilmiş reklamlar ile amaç bu yazılımların kullanılması üzerinden reklam modeli oluşturmak ve aldığı reklamı kullanıcıya sunabilmektir (Chayko,2018:80-97; Dijk, 2018:122-133). Gözetim olgusu Chayko’nun (2018) ifade ettiği gibi bir taraftan yatay bir biçimde aynı sosyal medya uygulamalarında olduğu gibi insanların birbirlerini takip etmeleri şeklinde gerçekleşirken diğer taraftan devletlerin ve şirketler aracılığıyla dikey bir biçimde gerçekleşmektedir. Günümüzde klasik panoptikondan ziyade dijital panoptikonların varlıklarından söz edilmektedir (Han, 2017). Dükkanlardaki güvenlik kameralarından otoyollardaki mobese kameralarına, dijital dünyadaki bilgilerimizin her an şirketler tarafından veri madenciliği ile işlenmesine kadar hayatımızın her bir anında gözetim gerçekleşmektedir; Deleuze bu olgu karşısında çağımızda toplumların birer gözetim toplumu haline geldiğini savunmaktadır (Bauman & Lyon, 2018).

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde hız kazanan gösteriş tüketimi sosyal medya aracılığıyla yaygınlık kazanmakta, bu platformlar gösteriş amacı güdenler için elverişli bir ortam sunarken, onları takip eden alt sınıflar için de önemli bir gözetleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Sabuncuoğlu, 2015: 378). Görünürlük ve fark edilirliğin mümkün hale geldiği bu ortamda toplumda belirli bir statüye ve imaja sahip olmak isteyen bireyler diğerlerinin gözünde saygınlık kazanmaktadır (Veblen,2005). “Çok sayıda insan için gözetlenmek ve gözetlemek; göstermek, görünmek dolayısıyla da beğenilmek, takdir edilmek, kıskanılmak vazgeçilmez yaşam nimetlerine gönderme yapan olağan ve tarafsız (nötr) gerçekler” (Ataman&Çoban,2016,:35) olduğundan, bu durum, sosyal medyada göz önünde olma arzusuna süreklilik kazandırmakta ve hedonizmi, yaşamın her alanında odak noktasına yerleştirmektedir. Anderson’a (2002) göre postmodernizm, ‘seyir kültürünün’ bir ideolojisi olup, modernizmde özne olan bireyin, postmodernizm çağında nesne haline dönüştüğünü ve böylece bireyin kendisinin değil, göstermek istediği yaşam tarzının önem kazandığını vurgulamaktadır.

Birey yeni kamusal alanda sanal olarak kendini var ederken, başkalarına kendisini gözetleme iznini gönüllü olarak vermekte, karşılığında da psikolojik tatmin sağlamaktadır. Bu geçici mutluluk ve özgürlük hissinin bedava olmadığı

ise aşıkardır. Bireylerin birçok sosyal paylaşım ağı uygulamasını ücretsiz şekilde mobil cihazlarına yükleyerek sanal ortamda iletişim halinde olması ve bu iletişim pratiklerinin hiçbir ücret ödemediği kullanılabılır olması (internet ücreti vs. hariç), “ürüne para ödemiyorsanız, ürün sizsiniz demektir” sözünü anımsatmaktadır. Bu durum kişisel verilerin gönüllü olarak uygulama sahiplerine ve üçüncü kişilere sunulması anlamında önem kazanmaktadır Türk,2021: 75).Gözetimi “modern toplumlara özgü bir hastalık” olarak tanımlayan Giddens’e göre (1985), günümüzde herkes herkesin her şeyini bilir hale gelmiş durumdadır İnsanlar paylaştıkları gönderileri gönüllü olarak hem diğer kullanıcılara hem de uygulama sahiplerine sunmaktadır. Yeni teknolojilerin insan hayatında daha çok görünür olmasıyla birlikte insanlar varlıklarını adeta sosyal medyadaki görünürlükleri üzerinden inşa etmeye başlamışlardır. Sosyal medya araçlarının gittikçe artan durumda kullanımı adeta “Post-panoptik Sarmal” yaratmakta, mevcut gözetim gittikçe daha fazla gözetim yaratmaktadır.

Yakın zamanlara kadar mahrem sayılan bilgilerin gönüllü olarak paylaşıldığı sosyal medya platformları, iktidar odakları açısından gözetim bağlamında bir nevi panoptikona dönüşmektedir. Amerikalı yayıncı ve yapımcı Andy Warhol’un “herkes bir gün 15 dakikalığına ünlü olacak” ifadesi, sosyal medyada bireyler tarafından inşa edilen sanal kimliklerin bu dönemin yüzeysel ve sanal bilinirliğini tarif etmektedir (Hıdıroğlu, 2019: 1414). Sosyal medya ortamlarında düşüncelerini paylaşarak, tartışmalara dahil olabilen bireyler yaptıkları paylaşımlarla gerçek dünyayı sanal ortama taşıma şansına kavuşmaktadır (Vural & Bat, 2010: 3349).

Gönüllülük esasına dayalı sosyal medyada herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan paylaşımında bulunan kullanıcılar, yaptıkları her paylaşım ile bizzat gözetime katkı sağlamaktadırlar. Sosyal medyada gözetlendiğini düşünen birey kendisini baskı altında hissederek, kendisine özgü davranışlardan farklı davranışlar sergileyerek, kendi kendine bir oto kontrol mekanizması geliştirmektedir. Gözetime olanak veren sosyal medya ortamlarında içerik paylaşan kullanıcılar bu sayede gözetimi içselleştirmekte, böylelikle hem kendi kendilerinin gardiyani hem de mahkûmu olmaktadır (Karakaya, 2014:135-137)

Sosyal medya günümüzde iletişimin ön planda olduğu bir mecradan çok görmenin ve teşhirin öne çıktığı bir zemine doğru kayarken, bireylerin alışkanlıklarını ve mahremiyet algılarını değiştirip dönüştürmektedir. Mahremiyetin değişim seyrini etkileyen en önemli unsurun bu araçların kullanım amaçlarının değişmesi olduğunu belirten Han (2017: 12)özel yaşamın kamuya açılarak, mahremiyetin teşhirine vurgu yapmaktadır.

Her çeşit bilgi akışının dijital ortamlarda gerçekleştiği göz önüne alındığında gözetim daha kolay gerçekleşen bir olgu haline gelirken, kişi ve kurumların daha görünür olmasına aracılık etmiştir (Lyon, 2001). Bu haliyle gözetimin bir çeşit var olma biçimi olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Debord, (2006 s. 39) görünen şey iyidir, iyi olan şey görünür ifadesiyle içinde bulunduğumuz çağın bir gösteriler cenneti olduğuna dikkat çekmektedir. Aydın’ın (2013:139-139) ifadesiyle, “Gözetleyen bakışın ağırlığı her yerdedir. Bu bakışı her an üzerinde hisseden insan, en sonunda onu öyle bir içselleştirir ki, kendini ve başkalarını gözetleme noktasına gelir. Üstelik gözetlemekle de kalmaz, kendi hayatını ve kimliğini “gönüllü olarak” bir gözetleme/ilgi nesnesi haline getirir. Sosyal medya paylaşımlarında sıklıkla rastlanılan bu durum, mahrem olan ile olmayan arasındaki sınırları iyice bulanıklaştırır.”

SONUÇ

İnsanlığın var oluşundan bu yana var olan gözetim, içinde bulunduğumuz yüzyılda teknolojik olanakların gelişimiyle birlikte etki alanını daha da arttırılarak, yaşamın her alanına nüfuz etmiş durumdadır. Tarihsel süreçte panoptikon ile başlayarak bir ıslah etme aracı olarak görülen gözetim, süreç içerisinde yerini sinoptikon ve günümüzde kişilerin gönüllü olarak kabul ettikleri omniptikona bırakmıştır.

Teknolojik olanakların ilerlemesiyle birlikte dijital ortamlara ulaşılabilirliğin artması neticesinde kullanıcıların daha çok beğenilmek ve daha çok takip edilmek adına özel yaşamlarını bu platformlar aracılığıyla diğer insanlara sunması gözetimi kaçınılmaz hale getirmiştir. Daha önceden mahrem olduğu gerekçesiyle kişisel yaşamlarını gizleyen kişilerin dahi herkese açık şekilde paylaşımında bulunmaları gözetimin doğal karşılanarak, içselleştirdiğini göstermektedir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda gözetimin en önemli araçlarından biri olan sosyal medyanın kullanım oranlarının artması, gözetlemeyi daha yaygınlaştırmakta; kullanıcılar bu ortamlarda takip edilmekten ve söylediklerinin tepki almasından mutlu olmakta, bu da sosyal medyaya olan bağımlılığın artmasına neden olmaktadır (Uyanık, 2013: 3-4). Sosyal ağlarda daha fazla takipçiye ulaşmak toplumsal hayatta adeta bir başarı öyküsüne dönüşmekte, bunun sonucunda da kullanıcılar yaşamlarını, duygu ve düşüncelerini başkalarının beğenisine sunmaktan kaçınmamaktadırlar. (Göker, 2016: 977).

Sosyal medya günümüzde iletişimin ön planda olduğu bir mecradan çok görmenin ve teşhirin öne çıktığı bir zemine doğru kayarken, bireylerin alışkanlıklarını ve mahremiyet algılarını değiştirip dönüştürmektedir. Günlük yaşam

pratiklerini dahi sosyal ağlarda oluşturan bireyler bu sayede yeni bir kimlik inşa etme yoluna giderken, sosyal platformlar bir çeşit var olma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ak, H. (2013). Büyük Birader ve Gözetim Devleti. (Ed M.Balcı) Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler 4, s. 381-389, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Anderson, P. (2002). Postmodernitenin kökenleri (Çev.E. Genç), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ataman, B.& Çoban, B.(Der.) (2016). Gözetim toplumu (Panoptikon) içinde Alternatif medya ve anti-gözetim (s. 33-47), Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, İstanbul.
- Aydın, B. (2013), Sosyal Medya Mecralarında Mahremiyet Anlayışının Dönüşümü. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 5, 131-146.
- Bauman, Z. & Lyon, D.(2013). Akışkan Gözetim. (Çev: Elçin Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bentham, J. (2008). Panoptikon Gözün İktidarı. (Ed. Barış Çoban ve Zeynep Özarlan), Su Yayınları, İstanbul.
- Castells, M. (2016). İletişim gücü. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Chayko, M. (2018). Süper bağlantılı: İnternet, dijital Medya, tekno-sosyal hayat. Der Yayınları, İstanbul.
- Debord, G. (2006). Gösteri toplumu. (Çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent) Ayrıntı Yayınları İstanbul.
- Dijk, J. V. (2018). Ağ toplumu. Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- Erdal, C. (2013). Sosyal Medya ve 'Paylaşım Kültürü. (Ed. C. Bilgili ve G. Şener). Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-2: Kültür, Kimlik, Siyaset (s. 55-65), Grafik Tasarım Yayıncılık, İstanbul.
- Giddens, A. (1994). Modernliğin Sonuçları. (çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Göker, G. (2016). Bir Gözetim Aracı Olarak Periscope. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), s.969-992.
- Habermas, J. (2002). Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü. (Çev.T. Bora & M. Sancar). İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Han, B.C. (2017). Şeffaflık toplumu. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hıdıroğlu, H. (2019). Ana-Akım Filmlerde Gözetim Olgusunun Temsili. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (3) , s.1407-1426
- <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 11.11.2019
- <http://www.rogerclarke.com/DV/DV2005.html>, Erişim Tarihi: 10.11.2019
- Kalaman, S. (2019). Yeni medya ve dijital gözetim: Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26(2), 575-594. 10.18657/yonveek.556868.
- Karahisar, T. (2014). Developments in communication technologies and employee privacy in the workplace. Journal of Media Critics, s.221-234.
- Karakaya, A. (2014). Yeni İletişim Ortamları İle Sömürgeciliğin Dönüşümü Gözetim Olgusu ve Bireylerin Farkındalık ve Teslimiyetleri Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmazcan, F. (2019). Toplumsal Denetim Ve Kontrol Mekanizması Olarak Gözetim Olgusu Ve Sosyal Medyada Kullanıcının Kendini İfşa Etmesi Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köse, H. (2011). Medya Mahrem: Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Lyon, D. (2013). Gözetim Çalışmaları, Kalkedon Yayınları. İstanbul.
- Lyon, D. (2001). Everyday surveillance: personal data and social classifications. Information, Communication And Society, 5 (2): 242-257.
- Mattelart, A. (2012). Gözetimin küreselleşmesi: güvenileştirme düzeninin kökeni, (Çev.O. Gayretli & S. E. Karacan), Kalkedon Yayınları, İstanbul.

- Okmeydan, S. B. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: Panoptikon'dan Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a", Online Academic Journal of Information Technology -Special Issue/Özel Sayı. 8 (30).
- Özdemir, Z. (2015). Sosyal Medyada Kimlik İnşasında Yeni Akım: Özçekim Kullanımı. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2(1), s.112-131.
- Özger, Ö. (2016). Gözetim Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Elektronik Gözetim. Siber Politikalar Dergisi, 1(1), s.5-31
- Öztürk, S. (2013). Filmlerle görünürlüğün dönüşümü: panoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (36): 132-151.
- Ritzer, G. (2016). Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Rosen, J. (2004). The Naked Crowd Reclaiming Security and Freedom in an Anxious Age. USA: Random House.
- Sabuncuoğlu, A. (2015). Sosyal medyanın bir gösteriş tüketimi mecrası olarak kullanımı. (Der. A. Z. Özgür & A. İşman), İletişim çalışmaları içinde (s. 369-380), Sakarya Üniversitesi Yayın No: 134 (TOJCAM).
- Sprague, R. D. (2007). From Taylorism to the omnipticon: expanding employee surveillance beyond the workplace. Journal of Computer & Information Law, 25 (1), 1-35.
- TDK. (2019). Türk Dil Kurumu: <http://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı Erişim Tarihi: 11.11.2021
- Tokgöz, C. (2011). Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toktaş, S. A.vd. (2012). Türkiye'de dijital gözetim: T.C. kimlik numarasından e-kimlik kartlarına yurttaşın sayısal bedenlenişi. Alternatif Bilişim Derneği, İstanbul.
- Türk, M.Sezai (2021). Sosyal Medyadaki Gözetim Uygulamalarının Bilinirliği Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği. Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, (6):1,63-77.
- Türk, G.& Demirci, E. (2016). Sanal Dünyada Dönüşen Mahremiyet Algısı; Instagram Örneği. ,1st International Academic Research Congress (s. 518-525), Pegem Akademi, Ankara.
- Uyanık, F. (2013). Sosyal Medya Kurgusallık ve Mahremiyet. Kocaeli Üniversitesi Yeni Medya Kongresi, 7 Mayıs 2013, Kocaeli.
- Westin, A. F. (1967). Privacy and Freedom. New York: Atheneum
- Veblen, T. (2005). Aylak sınıfın teorisi, (Çev.Z. Gültekin & C. Atay), Babil Yayınları, İstanbul.
- Vural, A. B & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. Journal of Yasar University, 5(20), s. 3348-3382